O‘ZBEK-INGLIZ TARJIMASIDA ONOMASTIK BIRLIKLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI: SUN’IY INTELLEKT TARJIMASI MISOLIDA

Axmedjonova Nigora Tohirovna
Samarqand davlat chet tilla instituti
Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasi katta o‘qituvchisi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23194351

Annotatsiya:
Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi onomastik birliklarning ingliz tiliga sun’iy intellekt vositasida tarjima qilinishida yuzaga keladigan milliy-madaniy muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda toponimlar, tarixiy-madaniy obyekt nomlari va antroponimlarning tarjima jarayonidagi transformatsiyasi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: onomastik birliklar, o‘zbek-ingliz tarjimasi, sun’iy intellekt, ChatGPT, milliy-madaniy semantika, toponim, antroponim, turizm tarjimasi, lingvomadaniyat.

Globallashuv va raqamli kommunikatsiyaning rivojlanishi natijasida sun’iy intellektga asoslangan tarjima vositalari xalqaro muloqotning muhim komponentiga aylanmoqda. ChatGPT, Google Translate, DeepL va boshqa neyron tarmoqqa asoslangan tizimlar katta hajmdagi matnlarni qisqa vaqt ichida qayta ishlash imkonini beradi. Biroq bunday tizimlarning tarjima sifati barcha lingvistik birliklar uchun bir xil darajada barqaror emas. Ayniqsa, milliy tarix, geografiya va madaniyat bilan bog‘liq onomastik birliklar tarjimasida muayyan muammolar kuzatiladi.

Onomastik birliklar shaxs, joy, tarixiy obyekt, tashkilot va boshqa individual referentlarni nomlash bilan birga, ko‘pincha xalqning tarixiy tajribasi va madaniy xotirasini ham aks ettiradi. Shu sababli ularni boshqa tilga o‘tkazish oddiy leksik almashtirishdan ko‘ra murakkabroq jarayondir. Parianou proper names tarjimasida funksional va kommunikativ omillarning muhimligini ta’kidlab, atoqli otlarning tarjimasini faqat shakliy muvofiqlik asosida baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi [1].

O‘zbek-ingliz tarjimasida mazkur masala ayniqsa muhim, chunki o‘zbek tilidagi ko‘plab onomastik birliklar ingliz tilida tayyor ekvivalentga ega emas. Bunday vaziyatda tarjimon yoki sun’iy intellekt tizimi transliteratsiya, transkripsiya, kalka, tavsifiy tarjima yoki izohlash kabi strategiyalardan birini tanlashi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tavsifiy, lingvomadaniy va tarjimashunoslik metodlaridan foydalanildi. Tahlil obyekti sifatida o‘zbek madaniy-tarixiy makoniga xos onomastik birliklarning ingliz tilidagi ifodasi olindi.

Tadqiqotning amaliy qismida sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan tarjima variantlarini uch mezon asosida baholash taklif etiladi:

1. **referensial aniqlik** — nomning aynan qaysi obyekt yoki shaxsga tegishli ekanining saqlanishi;
2. **lingvomadaniy adekvatlik** — nomning milliy va tarixiy mazmunining buzilmasligi;
3. **kommunikativ tushunarlilik** — ingliz tilidagi o‘quvchi uchun nomning yetarli darajada tushunarli bo‘lishi.

Mazkur mezonlar AI tarjimasining grammatik to‘g‘riligidan tashqari, madaniy mazmunni qay darajada saqlab qolishini aniqlash imkonini beradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Onomastik birliklarning milliy-madaniy tabiati

Onomastik birliklar nominativ vazifadan tashqari, identifikatsion va madaniy funksiyani ham bajaradi. Masalan, o‘zbek tarixiy-madaniy makonida **Tosh Hovli**, **Nurullaboy**, **Kampir Tepe**, **Fayaz Tepe**, **Mizdakhan** kabi nomlar faqat obyektni belgilamaydi. Ularning shakli, kelib chiqishi yoki tarixiy qo‘llanishi muayyan madaniy axborotni o‘zida mujassamlashtiradi.

Masalan, **Tosh Hovli** nomini ingliz tiliga Stone House tarzida to‘liq kalkalash grammatik jihatdan tushunarli bo‘lishi mumkin. Biroq bunday tarjima tarixiy obyektning o‘zbek madaniy makonidagi atoqli nom sifatidagi identifikatsion funksiyasini zaiflashtiradi. Shu sababli ingliz tilidagi turizm diskursida **Tash-Hauli Palace** kabi shakl funksional jihatdan maqbulroq hisoblanadi. Bu yerda Tash-Hauli atoqli nom sifatida saqlanadi, Palace esa obyektning turini anglatadi.

Xuddi shunday, **Nurullaboy saroyi** nomini Nurullabay Palace shaklida berish nomning tarixiy asosini saqlash bilan birga, ingliz tilidagi o‘quvchiga obyektning funksional turini ham anglatadi. O‘zbekistonning rasmiy turizm portalida ushbu obyekt Nurullaboy Palace nomi bilan beriladi [2].

Bu holat onomastik tarjimada **gibrid strategiya**ning samaradorligini ko‘rsatadi: atoqli nom saqlanadi, umumiy tur bildiruvchi komponent esa ingliz tilida ifodalanadi.

Sun’iy intellekt tarjimasida asosiy muammolar. Sun’iy intellekt tarjimasidagi asosiy muammolardan biri — atoqli ot bilan uning tarkibidagi umumiy otni farqlashdir. Neyron tarjima tizimi ayrim hollarda nomning bir qismini tarjima qilishga, boshqa qismini esa transliteratsiya qilishga moyil bo‘lishi mumkin.

Masalan, **Kampir Tepe** nomida Tepe elementi arxeologik va geografik nom tarkibining bir qismi sifatida ishlatiladi. Uni oddiy Old Woman Hill tarzida tarjima qilish semantik jihatdan mumkin bo‘lsa-da, bunday variant arxeologik obyektning xalqaro identifikator sifatidagi nomini buzadi. Ilmiy va turizm manbalarida esa Kampir Tepe shakli saqlanib, unga archaeological site kabi izohlovchi komponent qo‘shiladi [3].

Demak, AI tizimining lug‘aviy jihatdan “to‘g‘ri” tarjimasi ham onomastik nuqtayi nazardan adekvat bo‘lmasligi mumkin. Bu holat **lexical correctness** va **onomastic adequacy** o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi.

Ikkinchi muammo — **transliteratsiya variantlarining beqarorligi**. Bir xil o‘zbek nomi turli tizimlarda apostrof, diakritik belgi yoki tovushlarni turlicha ifodalash orqali berilishi mumkin. Bu ayniqsa o‘zbek lotin yozuvidagi **o‘, g‘, q, x** kabi birliklarning ingliz tiliga ko‘chirilishida namoyon bo‘ladi. Bunday farqlar ilmiy matnda kichik imloviy tafovutdek ko‘rinsa-da, turizm kommunikatsiyasida qidiruv tizimlari, elektron xaritalar va ma’lumotlar bazalarida nomning identifikatsiyasiga ta’sir qilishi mumkin.

UNGEGN geografik nomlarning standartlashtirilishi va turli yozuv tizimlari o‘rtasida romanizatsiya masalasining muhimligini ta’kidlaydi [4]. Shuning uchun AI tarjimasida nomning faqat fonetik jihatdan o‘xshash shaklini yaratish emas, balki standart yoki xalqaro qo‘llanishdagi shaklni aniqlash muhimdir.

Milliy-madaniy semantikani saqlash muammosi. Onomastik birliklarning muhim xususiyati shundaki, ularning ma’nosi ko‘pincha nomning lug‘aviy tarkibidan tashqarida shakllanadi. Tarixiy nom ma’lum bir shaxs, sulola, diniy an’ana, tarixiy voqea yoki geografik hudud bilan bog‘langan bo‘lishi mumkin.

Masalan, **Fayaz Tepe** nomi ingliz tilida Fayaz Tepe Buddhist Complex kabi kengaytirilishi mumkin. Bu yerda Fayaz Tepe nomi saqlanadi, Buddhist Complex esa xalqaro o‘quvchiga obyektning tarixiy-madaniy xususiyati haqida ma’lumot beradi. Arxeologik tadqiqotlarda Fayaz Tepe qadimgi Termiz hududidagi buddaviylik yodgorliklaridan biri sifatida qayd etilgan [5].

Demak, sun’iy intellekt tarjimasida milliy-madaniy semantikani saqlash uchun **proper name + cultural specification** modeli samarali strategiyalardan biri bo‘lishi mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

AI tarjimasi va inson tarjimasi o‘rtasidagi farq. Sun’iy intellekt tizimlarining asosiy ustunligi katta hajmdagi lingvistik ma’lumotni tez qayta ishlash va turli kontekstlar asosida ehtimoliy tarjima variantini yaratish imkoniyatidir. Biroq tarixiy va madaniy jihatdan belgilangan nomlarni tarjima qilishda inson tarjimonining ekstralingvistik bilimlari hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Inson tarjimoni, masalan, **Nurullaboy** nomining shaxs nomidan kelib chiqqanini aniqlashi va uni tarjima qilmasdan saqlash kerakligini tushunishi mumkin. AI tizimi esa nomning ichki komponentlarini umumiy leksik birliklar sifatida talqin qilishi ehtimoldan xoli emas.

Shuningdek, AI tizimi turli manbalarda uchraydigan variantlar orasidan eng mosini tanlashda xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin. Shu sababli AI tarjimasini **yakuniy tarjima** emas, balki **tarjima jarayonining yordamchi vositasi** sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq. Ayniqsa, madaniy jihatdan markaziy onomastik birliklar uchun inson tomonidan post-editing va faktologik tekshiruv talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Uzbekistan Travel. Nurullaboy Palace [Internet]. Tashkent: National PR Centre; [cited 2026 Oct 6]. Available from: https://uzbekistan.travel/uz/o/nurullaboy-saroyi/
2. Visit Silk Road. Kampir Tepe [Internet]. [cited 2026 Oct 6]. Available from: https://visitsilkroad.org/destination/kampir-tepe/
3. United Nations Group of Experts on Geographical Names. Endonym and exonym: definitions and geographical names data modelling [Internet]. New York: United Nations; [cited 2026 Oct 6]. Available from: https://unstats.un.org/unsd/ungegn/Data_modelling/Chapter2.2.cshtml
4. Encyclopaedia Iranica. Buddhism IV: Buddhist sites in Afghanistan and Central Asia [Internet]. New York: Encyclopaedia Iranica Foundation; [cited 2026 Oct 6]. Available from: https://www.iranicaonline.org/articles/buddhism-iv
5. Tohirovna A. N. The Process of Teaching Tour Guide Translators //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2025. – T. 40. – C. 348-351.
6. Bakhodirovna T. P. PRAGMATIC ISSUES IN INTERPRETATION //International Conference on Educational Discoveries and Humanities. – 2025. – C. 43-48.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.